

ПРИЛОЗИ

Мијат ШУКОВИЋ*

РАТОВИ ПРОТИВ РАЗУМА¹

I

Мноштво је изговорених, написаних и много пута поновљених мисли, реченица и судова о ратовима 1991-1999. на територијама Хрватске, Босне и Херцеговине, Косова и Метохије.

Садржина Зборника радова *Рајнови у Југославији 1991-1999*, коме је посвећено ово казивање, тројако је вриједносно другачија од садржине већине других књига и појединачних радова о истој теми.

Прво. Зборник садржи 66 радова презентираних на "округлом столу" о теми идентичној наслову Зборника, одржаном од 7. до 9. новембра 2001. године, и пресјек садржине исказа 24 учесника у расправи након презентирања свих радова. Аутори радова су из свих шест република и обје аутономне покрајине доскорашње шесточлане југословенске федерације, из свих нација које су учествовале у означеним ратовима. Међу њима је више професора универзитета и научника из свих области друштвених наука, неколико генерала и виших официра, истакнутих публициста, новинара и других стваралаца који аналитичко-студијски изучавају својства и обиљежја означених ратова. Један дио њих ратове је доживљавао из близине, али ипак са стране. Неколико је ратове патнички преживјело на територијама ратних дејстава. Један дио њих активно је судјеловао у културно-политичко-акционом супротстављању припремама ратова и њиховом вођењу. Двојица су били у регуларним ратним јединицама у појединим фазама припремања ратовања или у току ратних дејстава. У овом зборнику ратови су, дакле, сагледани са више позиција и са више видика, претежно комплементарних.

Сваки од 66 аутора у писаном раду обрадио је поједине аспекте ратова или поједине сегменте њихових токова на појединим подручјима које је спознао изучавањем званичних докумената и објављених подата-

* Аутор је академик ЦАНУ.

¹ Ријеч на промоцији Зборника радова под насловом *Рајнови у Југославији 1991-1999*, одржаној у Подгорици, у Библиотеци "Радосав Љумовић", дана 23. септембра 2002. године.

ка у студијама и књигама, личним гледањем и слушањем у животној реалности. Предмет једног рада је идентификација одређења карактера рата у БиХ 1991-1995. у међународним документима. Садржина тог рада заснована је на анализи једног броја тих докумената од, како се у њему констатује, "преко 100 резолуција Међународне заједнице донесених у току ратова на подручју бивше Југославије" од којих се "највећи дио односи на Босну и Херцеговину". Дјелови тих докумената цитирани су и у неколико других радова. Један рад садржи сажет приказ резултата сучељавања садржине више страних и домаћих књига и студија о означеним ратовима (аутора: лорда Овена, Еиде Каи, Отта Мертена, Илије Радаковића, Вељка Кадијевића и других) и 38 интернет сајтова који се односе на ову област. Више радова садржи и критичке осврте на поједине дјелове садржине објављених књига. У радовима има и процјена о могућем развоју догађаја у региону, заснованих на резултатима аналитичко-студијских анализа.

Садржина више радова прожета је и теоријским погледима о питањима у њима разматраним.

Зборник, дакле, није резултат - као што је садржина већине других књига и радова о истој теми - погледа појединца на означене ратове или духовно хомогене групе мотивисаних да бране чињења своје државе, нације, војне или друге структуре, да селекцијом чињеница оправдавају мотиве, политичке циљеве и интересе којима су привржени, да скривају, доводе у сумњу или и покушавају обеснажити истину и да тиме доприне-су избјегавању нечије одговорности (са истином неминовно долази и одговорност).

Друго. Укупност свих радова и исказа у расправи у Зборнику, уз све празнине и недоречености којих има, садржи релативно исцрпан пресјек политичких, идеолошких, вјерских, пропагандних, моралних и друштвених прилика, поразног стања свијести и савјести у ратном времену протагониста политике која је резултирала ратовима. Истовремено садржи и назнаке о часним отпорима идеологији и политици, ратовима. Тиме даје широку чињеничну подлогу да се слика и истина о означеним ратовима, њиховим мотивима, циљевима и друштвеним посљедицама конституишу у ширем контексту. Идентификовано је мноштво чињеница и исказана прилична количина синтетичких чињеничних налаза о токовима и карактеру означених ратова и дјеловању свих страна учесника у њима. Дат је и велики број одговора на питања о узроцима, замислима, циљевима, токовима, чињењима извођачко-оперативних актера и резултатима тих ратова, о односу међународних чинилаца према тим ратовима. Има и осврта на "насиље над историјском истином".

Тиме Зборник значајно проширује знања и оспорава не мали број јавно исказаних судова о конкретној садржини означених ратова и њиховим токовима.

За разлику од бројних досадашњих казивања о истој теми, у којима доминирају тврдње да се исказује пуна истина о карактеру означених ратова, у њему не доминирају тврдње да је исказана пуна истина, без остатка, о ратовима 1991-1999. У њему је више проблематизације тема-

тике и отварања питања. Више је истраживачког, трагачког замаха него коначних судова. И утврђене чињенице у великом броју радова исказане су на начин који подстиче трагање да се истина сазна цјеловитије. Тако саздана садржина Зборника обиман је и у знатном дијелу валидан и изазован чињенични материјал за продубљена научна сагледавања и аналитичко-синтетичка уопштавања који својом садржином снажно подстиче нова дјелотворна истраживања. Материјал који исказује и не мали број путоказа за "научне сонде" у дубину, за дубље сагледавање, узрочно-посљедичном анализом конкретних чињења. Анализом чији резултати дају поузданија знања о мотивима и циљевима појединих ратних подухвата него што их дају вербалне изјаве и поједини сада доступни документи, од којих неке дезавуишу стварна чињења, што упућује или бар не искључује да су неки и настали да искривљено приказују намјере и циљеве. Да се у истраживачким пројектима на прави начин поставе питања о овим ратовима, да се отклоне једностраности.

Значење и значај тако бројног удруженог садејства у трагачштву за истином казује интелектуална и животна мудрост искристализована у познатој изреци која гласи: "Вјеруј онима који истину траже, сумњај у оне који тврде да су је нашли".

Треће. За разлику од највећег дијела досадашњих исказа о истој теми, у овом Зборнику идентификоване су идеолошке и политичке *орјентације, схваћања и циљеви*, као и јавно исказиване обмане, који су обиљежје припремања и токова означених ратних збивања, још неделегитимисани, непоражени, иако су ратови престали и њихови циљеви пропали, већ дјелују и у садашњости, имају значајан утицај на свеукупне односе, на свеукупни развој на југословенским просторима и доносе велике муке. Њихово задржавање у стварности препрека је моралном оздрављењу и менталном здрављу, цивилизацијском успону. И носи забринутост и опасност да и будућа стварност буде њима натопљена. Да се настави потхрањивање национализма у свом народу. Не национализма у виду родољубља и истинског патриотизма, него национализма у виду етноцентризма и ксенофобије, као етнонационалистичке идеологије, са усмјерењем, уз много другог, прикривања истине о гријеховима учињених од појединаца и организованих јединица у име свог народа и са његовом подршком. Забринутост и опасност да се и у периоду који долази такав национализам проглашава врхунцем "патриотизма", да би се оправдали своја политика, поступци, ратна идеологија у вођеним ратовима, да би се своја одговорност пребацивала на друге. Опасност да се и у уџбеницима проглашавају одбрамбеним и праведним и агресивна ратовања. И опасност да се општепознато утврђење да је "рат наставак политике другим средствима" у животу допуни утврђењем да се на тлу учесника у означеним ратовима води политика која је "наставак ратова и ратних циљева другим средствима".

То обавезује свијест свих прогресивних снага. Ма колико да је болно, суочавање са тим и супротстављање томе једини је лијек који води менталном оздрављењу. Који обавезује да се осмишљеним и организованим дјеловањем идентификована ратна схватања, усмјерења, ратни

циљеви, одстрањују из живота и спријечи настављање њиховог разарачког дејства. Суочавање са разликовањем кривице и одговорности, императив је будућности да се не прећуткује констатовано нити да се на то "гледа кроз прсте".

Приказани комлексан њрисџуј сагледавању друштвене суштинске ратива 1991-1999. на џлу доскорашње шесточлане федеративне Југославије чини овај Зборник радова књигом нејролазне културне вриједности.

II

Тематски је преширока и преобимна садржина овог Зборника. У исказу са намјеном, коју има овај осврт, није могуће приказати ни њен пресјек. Велико богатство садржине Зборника може се спознати само читањем свих текстова у њему. Читањем лаганим и са концентрацијом. Читаоцу који чита другачије може промакнути и кључни податак за слику, мотив, путоказ ка истини. И са стављањем битних чињеница у социолошко, национално-културно и национално-политичко ткиво из којег су израстале ратне и друге деструкције.

Свако ко прочита цјелину овог Зборника извешће закључке о карактеру и својствима означених ратова, садржински зависне не само од садржине Зборника неџо и од џоџа шџа чџџалац носи у себи и чему џежи. Због тога изведени закључци о друштвеној природи, друштвеним карактеристикама, о својствима, обиљежјима, жиговима означених ратова, могу бити више или мање различити. Могу бити и супротни.

Исказујем дио својих сазнајних закључака о друштвеној природи и друштвеним карактеристикама и својствима означених ратова које сам за себе извео након читања овог Зборника, укључујући у видокруг, у чињенични основ за закључке, и садржину до овог читања, сазнатог о означеним ратовима. Исказујем их за размишљање и провјеру, а не са конотацијом да су непорециве истине или са неком другом сврхом.

Прво. Сви означени ратови негација су и дегенерација, широког обима и високог степена, круцијалних цивилизацијских вриједности и достигнућа.

Сваки је резултирао неизмјерљивим разарањима свих вриједности. Њихове штетне посљедице трајаће дуго, дуго.

Лишени су државнички разумних резона. Антиисторијски су.

Све ратне стране у њима - страдалници су и губитници.

Несрећа су за оне који су у рат ушли вољно, мада под пресијом рецепције ратне индоктринације, и кренули агресивно; за оне који су ушли у рат ради одбране, који су легитимно извршавали обавезу одбране, и за све друге чије су животне токове реметили или више погађали ти ратови.

Друго. У ратовима у Хрватској, Босни и Херцеговини, на Косову и Метохији, *џреџићу се* својства више познатих типова ратова. Искључена је могућност да се *све бијине* карактеристике било којег од означених ратова смјесте у оквир карактеристика било којег типа рата познатог у цивилизацији.

Треће. Сваки од означених ратова и све њих скупа одликује *више* врло маркантних карактеристика, компоненти, обиљежја. Све су оне конституенти укупности њиховог друштвеног карактера. Сака од њих идентификује неку важну страну садржине или циљева ратова и помаже да се састави и спозна цјеловита слика њиховог комплексног карактера.

Ниједна од тих њихових карактеристика, ма колико била маркантна, појединачно не може носити идентификацију *цјелине друшћивене сушћине* ниједног од означених ратова, и свих њих. Ниједна одвојена од других не може бити пресудна одредница њиховог друштвеног карактера.

Различита је и ратна улога ратујућих страна у њима у *почетним и каснијим фазама* сваког од тих ратова.

Рат на Косову и Метохији, у свим његовим фазама, има неколико обиљежја битно различитих од обиљежја ратова у Хрватској и Босни и Херцеговини.

Четврто. Ниједан од означених ратова и све њих као цјелину није могуће разумјети и објаснити без разлагања дуготрајућих политичких образаца ратујућих страна, њихових узрочно-последичних исходишта, *неријетко прикриваних али ипак веома лако утврдивих, инкопатибилних међусобно и са модерним развитком.* Без садржине контекста, који чини цјелокупна историјска ситуација на југословенским просторима у току читавог вијека на чијем крају су вођени. Деконтекстуализирање њихово је редуцирање моћи сазнања пуне истине о њима.

Сложена, вишезначна, у великој мјери противрјечна садржина цјелокупне историјске ситуације на југословенским просторима у току читавог двадесетог вијека, што је контекст означених ратова, чињенична је подлога и видик за продубљено утврђење садржине и значења закључака који слиједе.

Пето. Идеолошка и акционо-политичка усмјереност стварања "Велике Србије" није једино, али јесте најизазовније и најутицајније извориште свим означеним ратовима. То је егзактно доказиво. Та акционо-политичка усмјереност распрострањено је исказивана одлучно, осионо, са конотацијом застрашивања, истовремено са бројним другим исказима истосмјерне садржине, и са:

а) званичним одбијањем највиших државних органа Србије да наставе прихватање југословенске федерације као заједнице међусобно равноправних народа и република које у органима Федерације споразумно одлучују о зајендиким пословима и интересима; одбијањем објашњаваним тврдњама да је Југославија "тамница" и "зло" за српски народ, који је "губитник у миру, а добитник у рату";

б) званичним одбијањем највиших државних органа Србије да поштују међурепубличке границе и њихов статус државних граница, проглашавањем да су оне само "административне", иако је и Србија - као што су то учиниле у току 1946. године својим уставима и све друге југословенске републике - Уставом Народне Републике Србије од 17. јануара 1947. године, утврдила своју територију и границе, чиме је и она, као што су учиниле и све друге југословенске републике, највишим држа-

вним актом утврдила државни статус² својим међурепубличким границама; одбијањем објашњаваним тврдњама да међурепубличке границе "немају ни историјско, ни етничко оправдање, покриће, заснованост"; "Србија мора јасно истаћи да су њене садашње границе административне..." (С. Милошевић, 25. јуна 1990); одбијањем које су легитимни представници Србије континуирано исказивали и у процесима израде и усвајања *Декларације о прикључивању новом уређењу односа у југословенској заједници*, којом је утврђиван један кодекс цивилизацијских правила о поступку, субјектима, њиховим улогама и односима у рјешавању тадашње југословенске кризе; Декларације у којој је, под тачком два, утврђивано опредјељење да се поштује, поред другог набројеног, и "неповредивост граница између република", коју је израдила и предложила Радна група Комисије за уставна питања Скупштине СФРЈ, а усвојили Комисија за уставна питања и Савезно вијеће на сједници одржаној 26. априла 1991; Скупштина Србије није прихватила упућени јој захтјев Савезног вијећа да разматра ту декларацију и предлог да је усвоји; (видјети стенографске биљешке са сједница Радне групе, која је почела рад у децембру 1990, Комисије за уставна питања од фебруара до априла 1991, радних тијела Савезног вијећа уочи сједнице 26. априла и Савезног вијећа са те сједнице);

в) пројектовањем "нових граница српске државе" линијом која иде далеко од територије Србије, под паролом "Сви Срби у једној држави" и са категоријским ставом: "Држава Срба је свуда где су Срби били већинско становништво".

Акционо-политичка усмјереност која је неотклоњиво подразумевала освајање дјелова територија других држава чланица ондашње југословенске федерације, што је довело до ратова на територијама Хрватске и Босне и Херцеговине, и одузимање најбитнијих права аутономним покрајинама унутар Србије, што је на подручју Косова и Метохије довело до рата.

Ту акционо-политичку усмјереност потврдила су неизбројива конкретна чињења у токовима означених ратова. На потврдан и на негативан начин. Толико је то очигледно и познато да је сувишно набрајати та чињења.

² У федеративној Југославији од њеног оснивања, од 29. новембра 1943. године, њене чланице, касније установљене као републике - јесу државе. То је изричито утврђено и Уставом Федеративне Народне Републике Југославије од 31. јануара 1946. У својим првим уставима донесеним 1946. и 1947. свака република је утврдила територију и своје границе потпуно на исти начин: утврђујући своју територију, тиме и границе, набрајањем територије срезова или других јединица у свом саставу. А државно је све што се уставом утврди, укључујући и границе. Одредба Устава Народне Републике Србије гласи: "Народна Република Србија обухвата територије: 1) садашњих округа београдског, врањског, ваљевског, крагујевачког, крушевачког, лесковачког, моравског, новопазарског, нишког, пиротског, подринског, пожаревачког, тимочког, топличког, ужичког, чачанског и града Београда; 2) Аутономне Косовско-метохијске области, и 3) Аутономне покрајине Војводине" (чл. 3. Устава). Никада нијесу другачије, ни уставним измјенама, ни неким другим правним актом, одређени ни територија, ни граница Србије.

Одбијање да се прихвати истина да је та акционо-политичка усмјереност најизазовније и најутицајније извориште свим означеним ратовима, исказивање је и потврђивање неморалног односа према непокретним чињеницама. Прихватање те истине, наравно, болно је. Трауматично је. Али, то је љековита врста бола и трауме. Љековита зато што ослобађа од лажи. А ослобођење од лажи највећи је успјех, јер отвара процесе излечења, катарзе, и њихов завршетак.

Описано акционо-политичко усмјерење, његове циљеве, одлучно су слиједили и остваривали и ратно организовани дјелови српског народа у Хрватској. То суштину и циљеве њиховог ратовања чини неиздвојивим дијелом цјелине суштине и циљева укупних ратова на територији Хрватске и Босне и Херцеговине, укупног ратовања за остварење пројекта "Велике Србије". Доказују то бројни непорециви докази не само директивног руковођења припремама и стратешким усмјерењима тог ратовања, него и непосредно судјеловање политичких, војних и паравојних милитантних структура из Београда у организовању оружаних јединица које су биле носилац тог ратовања, у формирању њихових командних састава, њиховом наоружавању и финансирању, њиховим бројним оружаним акцијама; у пројектовању доношења одлука о непризнавању власти и институција Хрватске, о успостављању посебног система власти на територији која је интегрални дио државе Хрватске, и тако даље. То су поступци и учинци којима је на најконкретнији начин и директно остваривана политика стварања "Велике Србије". Да су суштина и циљеви и тог ратовања неиздвојиви дио цјелине суштине и циљева ратовања на територијама Хрватске и Босне и Херцеговине, не може негирати чињеница да је вођство тог ратовања то ратовање вербално приказивало као остваривање "права на самоопредјелјење", да су га неупућени у суштину збивања тако заблудно доживљавали, да је у односном времену било непоштовања и деградирања легитимних права Срба у Хрватској и да је у току тог ратовања било и злочиначких чињења хрватских националиста и национал-шовиниста према припадницима српског народа у Хрватској.

Шесто. Започињање тих ратова доктринарно су припремили, мотивационо и циљно осмислили, пропагандно промовисали, тиме иницирали, подстакли и профилисали агресивно националистички или националшовинистички усмјерени: академици, универзитетски професори, књижевници, вјерски великодостојници, публицисти, ретроградно индоктринирани новинари и припадници других културно-духовних структура. Учинили су то публикавањем својих идеолошко-политичких радова, говора, ставова, испуњених демагогијом, пропагандом, застрашујућом количином неистина, дезинформација и умијећа лажи, покривених и ореолом академских звања. Дајући им мобилизаторске наслове. Представљајући их као културно-духовну дјелатност, а суштински дајући им изразито политички смјер и циљ, завијене у културно-духовне обланде. И акционо-агресивним инструментализовањем у националистичке и националшовинистичке и ратне сврхе средстава информисања, низа публикација, редакција и појединих културних, научних и информа-

тивних и других институција. Тиме су стварали психозу сумњичавости, угрожености, нетрпеливости, лажног патриотизма, праћених националшовинизмом.

Генерали су од њих прихватили ратну оријентацију, епску занесеност, лажну пропаганду и идеологију, циљеве, мобилизаторске пароле, доктрином предодређену стратегију и на тим премисама војно организовали вођење рата и употребљавали војску. Користећи у народу заблудно прихватање идеја о угрожености и рата као јединог пута заштите.

Започињање ратова има, дакле, интелектуалну дубину и позадину, садржински и циљно саздану од више блиских посебности сједињених у једну цјелину. То не умањује, свакако, политичку, правну и моралну одговорност врха државних и војних структура, већ казује да постоји одговорност и духовно-културне и информативне елите за иницирање и смјерове означених ратова, а тиме и за њихов карактер и учинке.

Размах српског агресивног национализма и ратног националшовинизма изазвало је акционо активирање, разигравање, јачање и размах национализма и националшовинизма других, што је резултирало означеним ратовима.

Седмо. Означени ратови производ су домаћих националистичких, националшовинистичких и великодржавних лудила. Непринципијелност, недоследност, спорост и неодлучност европске и шире међународне заједнице погодвала је њиховом отпочињању и вођењу.

Осмо. Сви означени ратови, без изузетка, прљави су. *Против су разума, а испод људске частии*. Ниједна страна учесница у тим ратовима, објективно, није чиста у људском, моралном и културном смислу, иако носе врло различит степен и обим прљавштине. Ниједна није у неопходној мјери - мада различито по обиму - поштовала обавезу чувања и заштите културних и других вриједности других народа, посебно оних битних за њихов идентитет. Свака странка учесница у рату толерисала је чињење којима су скрнављена вриједна својства и биће свога народа.

Највише посрнулости и нечисти, извјесно је то, носе покретачко-агресивне стране које су изазвале и започеле ратна дејства.

Нијесу људски и морално, па ни правно, чисти ни дјелови, подвлачим - дјелови, ратничких страна које су легитимно и оправдано повеле одбрамбени рат. Које су се у великом дијелу задржавале у границама одбране, а које су толерисале чињења својих дјелова који се нијесу уздржали од чињења по опаком и нељудском схватању: у одбрани је дозвољено и чињење које се сврстава у злочинства. Цивилизацијски систем вриједности казује да је основни критеријум за утврђење злочинства њихово вршење и толерисање, а не допушта да се они који су убијали немоћне изузимају из злочинства само зато што су ископане јама напунили касније и са мање убијених од других.

На све се, без изузетка, примјерено односе констатације које је прије више од 150 година написао Јован Стерија Поповић, велики српски драмски писац и први професор права у Србији, чија су правна дјела подигнута на Олимп правних класика и увршћена у едицију: "Класици југословенског права". Констатације које гласе: "Бацимо поглед на повесни-

цу нашу. Што је било луђе, претераније, несмисленије, то је имало више уважатеља, а глас умерености сматрао се као ненародност, као противност и издајство... Отуд није чудо што неваљали и покварени, а таквих има свуда, под видом родољубља сваку прилику за своју себичност употребавају, и најбезумније савете дају, не марећи хоће ли се тиме својој општини, своме народу каква штета нанети. Себичном је довољно кад је само њему добро и кад простака може на своју руку да покрене, а за даље се ништа не брине" (*Предговор антиимперијалској драми Родољубци*).

Њихове штетне последице дуго ће трајати. Све дотле, да поново цитирам Стерију из означеног предговора, док "се год будемо само хвалили, слабости и погрешке прикривали, у повесници учили колико је ко од предака наших јуначких глава одрубио, а не и где је с пута сишао. Донде ћемо храмати и за длаку нећемо бити бољи". Чиме је, по ријечима Јована Скерлића, Стерија "ударив енергично на грлате фаризеје и подмукле тартифе родољубља, својим савременицима рекао: чувајте се оних којима је увек на устима реч патриотизам; не мислите да волети свој народ значи бити слеп пред његовим манама и гресима и варварски мрзети људе друге расе и вере; клоните се кобних самообмана и свом душом својом мрзите лаж, јер је истина прва дужност према народу, јер је истина, на крају крајева, највиши морал и најмоћније оруђе напретка". Он је хтио да покаже шта значе "себичност и нискост умешани у народне ствари", и шта доносе "предузимаачи родољубља, експлоататори патриотизма".

Поуздане чињенице казују да ће суд историје све то верификовати.

Девето. Ратове у Хрватској и Босни и Херцеговини организовали су и водили режими уставно конституисаних држава. Водили су их употребом од држава регуларно формираних војних, обавјештајних, полицијских и других државних чинилаца, са економијама и буџетима држава, државним дипломатијама и савезницима. Са издашним снабдевањем ратном опремом и логистиком паравојних снага.

То поуздано казује да су то међудржавни ратови.

Непорецива чињеница да су они прожети и елементима својственим етничким и грађанским ратовима, да су и ти елементи неизоставна компонента њихових свеукупних конституената, не може им одузети међудржавни карактер. Исто тако њихов међудржавни карактер не негира, не искључује постојање елемената етничких и грађанских ратова у свеукупним њиховим карактеристикама.

Чињеница да су државе, учеснице ратова, фактички дјеловале као националне државе, да су ратови вођени у име нација и самопроглашених "националних интереса", њиховим ратовима даје обиљежје државно-националних ратова. Ратова и нација преко својих држава.

Свођењем кључне и свеукупне садржине означених ратова на етничке или грађанске ратове, погрешно се одређује њихове *конкретно-историјски карактер*. То свођење интересно је добро смишљено - да се прикрије свеукупна одговорност *рајних државних режима као носилаца рајова*. Њихове историјске, политичке, моралне, правне и материјалне одговорности.

Десето. Борба за територије није једина нити свеобухватно одређујућа одредница карактера означених ратова, *али јесте доминирајућа одредница.*

Не само као борба за стављање територија под своју власт, зашто се стандардно воде ратови за територије, него као борба за стављање територија под своју власт са истовременим њиховим истребљивачким "чишћењем" од становника другачије националности, за промјену етнодемографске структуре становништва на територијама под својом влашћу. "Чишћење" је засновано на шовинистичком фанатизму, опаком и нељудском схватању да "убијања и мучења припадника друге националности нијесу злочин ако се чине у интересу стварања или очувања политичких или државних ентитета у којима ће живјети само припадници своје нације". "Чишћење" је остваривано безобзирним и безосјећајним прогонима цивилног становништва других националности, њиховом масовном депортацијом у концентрационе логоре, тортуром, физичким мучењима, силовањима, појединачним и масовним убијањем, варварским уништавањем културних и вјерских споменика, уништавањем читавих градова, паљењем села, прекопавањем гробља, и другим варварским чињењима. То борби за територије у овим ратовима даје варварско обиљежје.

Једанаесто. Неизмјерно несрећна и ужасна карактеристика означених ратова састоји се у чињеници да су старјешине не малог броја војних и паравојних формација успостављале своје мале империје на територијама под својом командом. У њима су се понашали као прави шерифи, као лица која приграбе пуну власт и врше је без правила и без одговорности било коме, уз заштиту моћног оружја. "Шерифи" који су искусно знали да слиједи толеранција за све што чине од највиших државних и војних власти своје државе или политичког ентитета. Или и награда. Сваки од њих са таквом влашћу и таквим начином њеног вршења, на територији свог ратног дејства, самовољно се понашао. Најчешће по схватањима која изопачавају људскост, као што су схватања: *човјек* је само онај који је "наш човјек"; лица различитих националности не могу живјети заједно, и сличним. Руководећи се тим и таквим схватањима самовољно су одлучивали о појединачним и масовним ликвидацијама цивилног становништва, организовању концентрационих логора на територији свог дејства и о животима логораша, уништењу културних, вјерских и других вриједности. Гажење међународних правила ратовања у овим ратовима веће је и драстичније, дакле, од чињеног у било којем другом рату у току протеклог вијека, укључујући и ратове фашиста.

Дванаесто. Битна карактеристика свих означених ратова је: антицивизацијско, интересно-политички смишљено одбацивање и немилосрдно разарање концепта грађанске културе, грађанског културног идентитета, грађанске солидарности, људског саосјећања према другим националностима. Разарање система вриједности чијем је учвршћењу неизмјерно драгоцен допринос дао и антифашистички југословенски Народноослободилачки покрет 1941-1945.

Ова карактеристика рајдова и поред њиховог пресјанка и пројаси њихових рајних циљева још није делегитимисана и још није

доживјела прави проаз на просјорима на којима су вођени означени ратови.

Тринаесто. Карактеристика ових ратова је и изразита криминализација војних и државних политика и власти.

Нема ниједног рата до сада без криминално-шверцерског профитерског чињења и ратног богаћења. Та врста чињења и ратно богаћење у означеним ратовима, међутим, другачији су и аморалнији од криминално-шверцерског чињења и ратног богаћења у другим ратовима у протеклом вијеку.

У ратовима о којима је ријеч у овом раду та чињења организована су и извршавана не од ситних трговаца, појединаца шићарција, него садејством војних органа, полиције, органа безбједности, врхова државне и локалне односно ентитетске цивилне власти, царина и других органа. Давана им је легитимација "виших националних интереса", а њиховим актерима ореол заслужних за национално добро; дијелом зато што су дјеловима или дјелићима криминално стеченог богатства обезбјеђивали средства за оружје или неку другу врсту логистичке помоћи остваривању ратних циљева, а дијелом зато што су својим чињењем не само себе материјално обогатили него и омогућавали материјално богаћење виших старјешина или вођа или директно придоносили њиховом богатству.

Водећи чиниоци ратних операција брижно су водили рачуна о стварању услова за прибављање "материјалних добара за сваки могући начин". Укључивало је то чак и вођење ратних операција, симболички говорећи, за "заузимање златарских радњи". Све се то радило са остваривањем високог степена сарадње и координације војних, полицијских, безбједносних, царинских и других грана власти, уз сарадњу и координацију криминално-шверцерских чинилаца зараћених страна.

Тим чињењима на корупционашки начин, енормно су се материјално обогатили не само неки ситни трговци и усамљени појединци, учесници ратова и други, као у другима ратовима, него виши и највиши државни и политичко-ентитетски функционери, нижи и виши војни, паравојни, обавјештајни, полицијски, царински, привредни, банкарски и други челни дјелови државних структура.

Штампа је забиљежила да је 1994. године, у периоду снажних ратних дејстава, одржана и прослава "зараћених првих милион марака" једног у рату "способног за корисни допринос борби", на којој су учествовале и најутицајније личности из војне, полицијске, безбједносне и цивилне власти на односном подручју. *Забиљежено је, дакле, да су у овим рајтовима изокрећани - часно и нечасно* (в. лист *Полићика*, фелтон М. Секулића, децембар 2000, јануар 2001).

Том врстом чињења у означеним ратовима произвођена је не само морално неподношљива социјална диференцијација, него је на тој материјалној основи произведен и систем личне власти. Личне власти теренског оперативца органа безбједности, локалног начелника, командира, полицајца, цариника, банкара, виших команданата па све до вођа и вођа. То је било велико зло које је изопачавало власт и њену улогу и разарало све цивилизацијске системе вриједности.

Захваљујући једино у ратовима стеченим богатствима и позицијама, дјелови тих ратних профитера налазе се и у садашњим економским, политичким и државним елитама, што и у садашњости разара повјерење у моралност државних институција и њихову усмјереност.

С престанком ратова и поразом политике која их је произвела, дакле, нијесу нестале њихове аморалности. Нијесу поражене. Настављају се са штетним посљедицама и у садашњости, иако им се све више, а морало би и брже, ограничава простор и чупају коријени. Значење тога је и у чињеници да су морално нездрава друштва и државе ослоњени на ратне профитере и криминално-шверцерске структуре, да не могу бити стабилни нити имати свијетлу будућност се док то не искоријене.

У криминално-шверцерским пословима припадници сукобљених националности успостављали су и сада успостављају узајамно пословно повјерење, сарадњу, координацију, узајамно издашно помагање и штићење. То је индикација, ако не и пун доказ, за могућност да разне националности заједнички и складно стварају и живе, да су то кључни актери ратова могли и обезбиједити, али да то нијесу хтјели.

III

Казано је поуздан основ да се овај исказ заврши констатацијом: *Друштво за истину о антифашистичкој Народноослободилачкој борби у Југославији 1941-1945.* организовањем округлог стола о теми *Рајнови у Југославији 1991-1999.* објављивањем Зборника радова са одржаног скупа потврдило је своју приврженост истини и вриједностима Народноослободилачке борбе и учинило значајан и трајно вриједан допринос спознаји пуне истине о ратовима 1991-1999.

Тиме је *Друштво за истину* заслужило да му се и овом приликом ода признање, исказе искрена честитка и ода велика захвалност.